

Witold Maciej Orłowski

Akademia Finansów i Biznesu Vistula, <https://orcid.org/0000-0002-2320-2372>, worlowski@nobe.pl

Poziom i zróżnicowanie regionalne PKB Polski w okresie międzywojennym

The level and regional differentiation of Poland's GDP in the interwar period

Streszczenie

W artykule podjęto próbę oszacowania poziomu PKB *per capita* w II Rzeczypospolitej w roku 1938 w skali całego kraju i poszczególnych województw. Za punkt wyjścia przyjęto oceny Maddisona dotyczące wartości PKB p.c. Polski w obecnych granicach, a także polskie i niemieckie dane statystyczne z okresu międzywojennego. Z jednej strony uzyskane wyniki pozwoliły na stwierdzenie że poziom rozwoju II RP był znacznie niższy w roku 1938 nie tylko w porównaniu z zachodnią Europą, ale również z przechodzącym gwałtowny proces industrializacji Związkiem Sowieckim, z drugiej strony pozwoliły na ocenę różnic regionalnych, mierzonych różnicami w poziomie i w strukturze wytwarzania PKB, a w ślad za tym – na określenie skali dychotomii Polska A/Polska B, a także porównanie z sytuacją innych dużych krajów Europy, w tym cierpiących na podobną dychotomię rozwojową Włoch. Skala zróżnicowania regionalnego PKB p.c., przekraczająca 3 do 1, nie była rażąco wysoka na tle innych wielkich krajów Europy. Problemem było jednak to, że na obszarach słabo rozwiniętych i uzależnionych od rolnictwa mieszkała większość ludności Polski, a na obszarach zindustrializowanych zdecydowana mniejszość.

Słowa kluczowe: rozwój gospodarczy, polityka rozwojowa, historia gospodarcza, szacowanie danych.

JEL: C82, E01, N10, R11

Abstract

The article estimates the level of GDP per capita in the Second Polish Republic in 1938, both for the entire country and for individual voivodeships. The calculations take as their starting point Maddison's historic estimates of GDP produced in the territory that now constitutes Poland, together with Polish and German statistical data from the interwar period. First, the results show that Poland's GDP per capita in 1938 was significantly lower than that of Western Europe and the rapidly industrializing Soviet Union. Second, they allow differences in regional development to be assessed on the basis of the size and composition of GDP, the sharpness of the dichotomy between Poland A and Poland B, and a comparison of Poland's regional problems vis-à-vis those of other large European countries, especially Italy. The scale of regional differences in GDP per capita, which exceeded 3 to 1, was not abnormally high compared to other large European countries. The problem, however, was that most of Poland's population lived in underdeveloped areas and were dependent on agriculture while only a small minority lived in industrialized areas.

Keywords: economic history, economic development, development policy, data mining.

JEL: C82, E01, N10, R11

1. Uwagi wstępne

Historia gospodarcza Polski w okresie międzywojennym jest obszarem budzącym wciąż żywe zainteresowanie, a jednocześnie nadal niedostatecznie rozpoznany (analizę potrzeb w zakresie dalszych badań omawia opracowanie: Leszczyńska, 2019). Oceny rozwoju gospodarczego II Rzeczypospolitej (II RP) skażone były często bieżącymi potrzebami politycznymi. W czasach władzy komunistycznej dominowały oceny negatywne. Podkreślano było zacofanie II RP i niezdolność do przeprowadzenia gruntownych reform gospodarczych. Krytyka ta była zresztą często słuszna: przykładowo połowiczny charakter reformy rolnej z lat 1919–1920, wynikający zarówno z konserwatyizmu, jak i z obaw o osłabienie pozycji polskiego ziemiaństwa na terenach kresowych, w znacznym stopniu ograniczył pożądaną poprawę sytuacji na wsi (Ziętara, 2015, s. 35–37). Prawdą było również niepowodzenie wejścia na ścieżkę przyspieszonej industrializacji (Landau, Tomaszewski, 1967–1989). Reakcją na zmasowaną krytykę stała się jednak z czasem obrona osiągnięć II RP, zwracająca uwagę na szczególnie trudne uwarunkowania rozwoju, przeszkody stojące przed organizmem gospodarczym jednoczącym się po długotrwałym podziale, a także umykające uwadze trendy rozwojowe (jedną z najbardziej znaczących pozycji z tego nurtu był artykuł: Roszkowski, 1982). Istotną rolę przypisuje się też polityce gospodarczej w okresie wychodzenia z Wielkiego Kryzysu, do roku 1936 opartej na dogmatycznym przywiązaniu do silnej waluty, której skutkiem była katastrofalna deflacja (Morawski, 2008, s. 167–174). O znaczeniu tego problemu świadczy fakt, że szuka się w tym kontekście również odniesień do obecnych dylematów polityki gospodarczej Polski (Kawalec, Pytlarczyk, 2016, s. 286–289).

Warto w tym kontekście zwrócić uwagę na fakt, że często brak jest podstawowych danych statystycznych, które pozwoliłyby na obiektywną dyskusję i rozstrzygnięcie sporów. Nie dokonano, jak dotąd, wiarygodnej rekonstrukcji szeregów PKB dla czasów II RP – przy czym dotyczy to zarówno poziomu, jak i dynamiki zmian. Stosowane często „w zastępstwie” PKB różnorodnie zdefiniowane miary dochodu narodowego nie tylko silnie różnią się co do skali, ale, co gorsza, dają sprzeczne wyniki w zakresie kierunków zmian (zestawienie różnych szacunków zawiera opracowanie: GUS, 2018, Tabela 142, s. 344). Do ocen rozwoju II RP używa się też czasem szacunków PKB *per capita* (*p.c.*) Polski dokonanych przez Angus Maddisona (2001) i aktualizowanych w ramach Maddison Project (Bolt, van Zanden, 2020)¹. Ponieważ jednak standardowym podejściem w tych badaniach jest szacowanie PKB dla terytorium krajów w granicach współczesnych (po roku 1991), wyniki prezentowane dla przedwojennej Polski nie dotyczą obszaru II RP, ale są sumą PKB wytwarzanego przez zachodnie

¹ Szacunki Maddisona dokonane są w dolarach, w cenach stałych roku 1990, z uwzględnieniem rzeczywistego parytetu siły nabywczej walut, biorącego pod uwagę różnice w poziomie cen występujące między krajami (są to tzw. dolary międzynarodowe Geary-Khamisa, używane również w bazach danych Międzynarodowego Funduszu Walutowego, IMF, 2023). W obecnie prezentowanych szacunkach Maddison Project też stosowane są dolary międzynarodowe Geary-Khamisa, ale w cenach stałych roku 2011 (Bolt, van Zanden, 2020, s. 4–5). W dalszej części tekstu oznaczamy je, odpowiednio, skrótami USD PPP 1990 i USD PPP 2011. Dane wyrażone w USD PPP 1990 można przeliczyć na USD PPP 2011 z zastosowaniem odpowiedniego deflatora.

województwa II RP oraz przez ówczesne prowincje niemieckie i obszar Wolnego Miasta Gdańska, które po wojnie weszły w skład Polski (o stosunkowo wysokim PKB *p.c.*), a nie zawierają PKB wytwarzanego przez stosunkowo nisko rozwinięte wschodnie województwa II RP. Używanie tych szacunków do ocen rozwoju II RP może więc być całkowicie mylące.

Wśród tematów niebudzących kontrowersji znajduje się natomiast silne zróżnicowanie rozwojowe II RP, dzielące kraj na tzw. Polskę A i B (Leszczyńska, 2019, s. 133). Likwidacja tego dualizmu rozwojowego stanowić miała, według przedstawionego w roku 1938 przez Eugeniusza Kwiatkowskiego „Planu Piętnastoletniego”, piątą i ostatnią fazę długofalowego programu rozwoju kraju (Gołota, 2018, s. 201; Samecki, 1998, s. 466–468). Choć zjawisko dualizmu Polska A/Polska B jest zawsze przytaczane jako jeden z kluczowych problemów II RP, brak jest jego odpowiedniego udokumentowania statystycznego, czyli szacunków PKB *p.c.* w poszczególnych regionach. Brak takich szacunków stanowi przeszkodę w obiektywnej ocenie skali zróżnicowania i szans poprawy sytuacji.

W artykule podejmujemy próbę uzupełnienia niektórych luk w zakresie danych pozwalających na ocenę sytuacji gospodarczej II RP. Przyjmując za punkt wyjścia szacunki Maddisona oraz polskie i niemieckie dane historyczne, dokonamy szacunku PKB wytwarzanego w roku 1938 na terenach należących dziś do Polski, a wchodzących wówczas, odpowiednio, w skład Rzeszy i Polski (przez granice z roku 1938 rozumiemy granice II RP sprzed aneksji Zaolzia). Następnie dokonamy szacunku PKB wytwarzanego na obszarze poszczególnych województw II RP. Po zsumowaniu pozwoli to na oszacowanie PKB wytwarzanego na terenie całego kraju w granicach z roku 1938, a także na wyciągnięcie kilku wniosków na temat skali problemu dychotomii rozwojowej ówczesnej Polski.

Artykuł ma następującą strukturę. Po uwagach wstępnych, pokazujących znaczenie prowadzonych badań, w pierwszej części przedstawiona jest metodologia szacunku, zarówno z użyciem specjalnego wielostopniowego algorytmu, jak i z wykorzystaniem metod ekonometrycznych użytych w celu weryfikacji prawidłowości obliczeń. W części drugiej przedstawiony jest szacunek poziomu PKB *p.c.* całej Polski w granicach z roku 1938, a także PKB *p.c.* w poszczególnych województwach II RP, wraz z uwagami na temat źródeł zróżnicowania regionalnego. W części trzeciej porównujemy skalę zróżnicowania regionalnego międzywojennej Polski z ówczesną sytuacją innych dużych krajów Europy, w tym cierpiących na podobną dychotomię rozwojową Włoch.

2. Metodologia obliczeń

Szacunek PKB według województw oraz PKB całej Polski w roku 1938 (w granicach II RP) dokonany został według wielostopniowego algorytmu, uwzględniającego problemy wynikające z dostępności danych oraz potrzeby zapewnienia spójności istniejących szacunków.

Punktem wyjścia dla analizy były szacunki Maddison Project dotyczące PKB, ludności i PKB *p.c.* Niemiec oraz Polski w roku 1938 (szacunki Maddison Project,

po przeliczeniu na te same ceny stałe, są niemal identyczne z oryginalnymi szacunkami Maddisona). Według tych szacunków PKB *p.c.* obu krajów (we współczesnych granicach i w USD PPP 2011) wynosił, odpowiednio, 7960 USD i 3478 USD, a populacja, odpowiednio, 68,8 mln i 31,1 mln. Należy zauważyć, że liczba ludności Niemiec (we współczesnych granicach) jest w Maddison Project zawyżona, co wymagało dokonania odpowiedniej korekty danych. Według danych Statistische Reichsamt w roku 1938 populacja Rzeszy, bez Austrii i zajętych terenów czeskich, liczyła 68,3 mln osób, wliczając w to również ludność mieszkającą na terenach, które obecnie wchodzi w skład Polski (por. tabela 1).

Kolejna korekta dotyczyła PKB *p.c.* wytwarzanego na terenie obecnej Polski. Zgodnie z argumentacją zawartą w opracowaniu dotyczącym PKB *p.c.* Polski w latach 1870–1910 (Bukowski i in., 2018) oparcie się przez Maddisona na danych dotyczących słabo rozwiniętej Galicji, a następnie uogólnienie ich dla całego obecnego obszaru Polski, mogło prowadzić do błędów, zwłaszcza w odniesieniu do lepiej rozwiniętych terenów zaboru pruskiego (*ibidem*, s. 144–145). Jak się uważa, spowodowało to zaniżenie szacunku PKB *p.c.* Polski w roku 1913, oceniane na 15% (*ibidem*, Tabela 7, s. 145). Przyjmując te argumenty, o tyle zwiększamy również poziom PKB *p.c.* w roku 1938.

Tabela 1.

Ludność i PKB Niemiec oraz Polski (w obecnych granicach) w roku 1938

	Ludność (mln)	PKB (mld USD)	PKB <i>p.c.</i> (USD)
1. Oryginalne szacunki Maddisona, USD PPP 1990			
Niemcy	68,6	324,4	4994
Polska	31,1	67,8	2182
2. Szacunki Maddison Project, USD PPP 2011 ^a			
Niemcy	68,6	545,7	7960
Polska	31,1	108,2	3478
3. Korekty szacunków Maddison Project, USD PPP 2011			
Niemcy	60,2 ^b	479,1	7960
Polska	31,1	124,4	4000 ^c
z czego:			
– terytoria należące w 1938 r. do Rzeszy Niemieckiej i Wolnego Miasta Gdańska	8,4	46,7	5572 ^d
– terytoria należące w 1938 r. do II RP ^e	22,7	77,7	3420

Uwagi: ^a Wartości identyczne z oryginalnymi szacunkami Maddisona (po przeliczeniu z USD PPP 1990 na USD PPP 2011 z użyciem deflatora korygującego równego 1,594 wyliczonego na podstawie danych IMF (2023)). ^b Populacja Niemiec skorygowana na podstawie danych Statistische Reichsamt (1939). ^c PKB *p.c.* Polski powiększony o 15% na podstawie: Bukowski i in. (2018). ^d PKB *p.c.* na poziomie 70% wartości oszacowanej w Maddison Project dla Niemiec w obecnych granicach. ^e Wartości wyliczone rezydualnie.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych Maddison (2001), Maddison Project (2020).

W drugim kroku dokonaliśmy podziału populacji i PKB wytwarzanego na terenach obecnej Polski pomiędzy tereny wchodzące w roku 1938 w skład II RP oraz wchodzące wówczas w skład Rzeszy Niemieckiej i Wolnego Miasta Gdańska. Liczbę ludności zamieszkującą oba te obszary w roku 1938 oszacowaliśmy na podstawie danych GUS-u i Statistische Reichsamt. Przeciętny PKB *p.c.* na obszarach ówczesnych prowincji Rzeszy i Gdańska ustaliliśmy, wykorzystując dane na temat dochodu narodowego wytworzonego w prowincjach Niemiec w roku 1936 (Statistische Reichsamt, 1940, s. 578). Na podstawie uzyskanych wyników można założyć, że prowincje niemieckie wchodzące obecnie w skład Polski należały do najsłabiej rozwiniętych w Rzeszy i charakteryzowały się PKB *p.c.* przeciętnie na poziomie ok. 70% poziomu na terenach obecnej RFN (od 67% w prowincji Oberschlesien do 85% w prowincji Niederschlesien; dla obszaru Wolnego Miasta Gdańska przyjęliśmy PKB *p.c.* na poziomie prowincji Pommern). Przyjmując takie właśnie założenie, dokonaliśmy szacunku PKB wytworzonego na terenach obecnej Polski należących w roku 1938 do Rzeszy i W. M. Gdańska, a także – rezydualnie – na pozostałych terenach należących do II RP. Na obszarach obecnej Polski należących w roku 1938 do Rzeszy i W. M. Gdańska zamieszkiwało ok. 8,4 mln osób, wytwarzających PKB *p.c.* w wysokości 5572 USD, natomiast na obszarach Polski należących w roku 1938 do II RP ok. 22,7 mln osób z PKB *p.c.* na poziomie 3420 USD, a więc o niemal 40% niższym.

W trzecim kroku dokonaliśmy wstępnego szacunku PKB *p.c.* w województwach II RP w roku 1938, stosując specyficzny algorytm. Problem z wyliczeniem polegał na tym, że nie mieliśmy informacji na temat PKB wytwarzanego na obszarze całej II RP (brak było zwłaszcza danych o PKB wytwarzanym na obszarze województw wschodnich). Z drugiej strony posiadaliśmy szacunki łącznego PKB wytwarzanego na tej części II RP, która obecnie znajduje się w granicach Polski. Nie istniała więc możliwość ani zastosowania standardowej metody szacowania *top-down* (dezagregacja danych krajowych na poziom regionów za pomocą indeksów regionalnych), ani prostego zastosowania metody *bottom-up* (sumowania danych z regionów; Eurostat, 2013), bowiem uzyskany wynik byłby niezgodny z szacunkami dotyczącymi części obszaru II RP leżącej obecnie w granicach Polski.

W takiej sytuacji zastosowaliśmy algorytm będący w pewnym sensie połączeniem obu standardowych metod. Najpierw, w celu ustalenia uwagi, przyjęliśmy umowną wartość PKB wytworzonego na terenie całego kraju w granicach z roku 1938 (przyjętą umownie na poziomie 100%). Następnie przyjęliśmy założenie na temat struktury wytwarzanego PKB według podstawowych działów gospodarki (rolnictwo i leśnictwo, przemysł i budownictwo, usługi). Dostępne szacunki charakteryzują się bardzo dużym rozrzutem (szacunki udziału rolnictwa w dochodzie narodowym mieszczą się dla lat 30. XX w. w szerokim przedziale od 49 do 67%; Landau, Tomaszewski, 1967-1989, s. 99–100). W takiej sytuacji postanowiliśmy posłużyć się, przez analogię, strukturą PKB wytwarzanego w Niemczech w okresie, gdy PKB *p.c.* był zbliżony do obserwowanego w Polsce w roku 1938 (który wstępnie założyliśmy na poziomie ok. 3000 USD PPP 2011, *a priori* zakładając niższy poziom rozwoju województw wschodnich niż terytoriów znajdujących się obecnie w granicach Polski). Według Maddison Project taki właśnie poziom rozwoju Niemcy uzyskały wkrótce

po zjednoczeniu w roku 1871. W konsekwencji przyjęliśmy dla II RP w roku 1938 przeciętne udziały trzech działów w PKB odnotowane w Niemczech w pięcioleciu 1871–1875, wynoszące odpowiednio: rolnictwo i leśnictwo 42%, przemysł i budownictwo 32%, usługi 26% (wskaźniki te pochodzą z bazy danych GESIS; Rahlf, 2015).

Dysponując umowną wartością PKB w trzech podstawowych działach gospodarki, zdezagregowaliśmy ją na województwa według metody *top-down*, stosując w tym celu wskaźniki regionalne (dla województw II RP) pochodzące z danych GUS-u (GUS, 1939 i GUS, 2003; por. tabela 2). Niestety, ograniczona dostępność danych zmuszała często do poszukiwania wskaźników tylko pośrednio związanych z wartością dodaną (np. do zdezagregowania PKB wytworzonego w przemyśle i budownictwie użyliśmy wskaźnika łącznych wynagrodzeń, stanowiących jedynie część wartości dodanej, zakładając zbliżoną strukturę podziału wartości dodanej między pracę i kapitał w poszczególnych województwach). Dla poszczególnych wskaźników związanych z działami produkcji rolniczej i leśnej zastosowaliśmy wagi zgodne ze strukturą wartości sprzedaży, w przypadku działów przemysłu i budownictwa wagi zgodne ze strukturą zatrudnienia w roku 1938, a dla usług wagi zgodne ze strukturą zatrudnienia według danych spisu powszechnego z 1931 r.

Tabela 2.

Wskaźniki służące dezagregacji wartości dodanej między województwa w roku 1938

Dział gospodarki	Udział w PKB	Składowe (w nawiasie wagi)	Wskaźniki regionalne służące dezagregacji
Rolnictwo i leśnictwo	42%	Rolnictwo (90%) – produkcja roślinna – produkcja zwierzęca	Wielkość zbiorów głównych ziemioplodów (ważona średnią ceną jednostkową), 1938 Pogłowie bydła (skorygowane o wskaźnik mleczności krów, 60%), trzody chlewnej (35%), owiec (5%), 1938
		Leśnictwo (10%)	Pozyskanie drewna (lasy państwowe i prywatne), 1938
Przemysł i budownictwo	32%	Górnictwo (11%) Przemysł przetwórczy i budownictwo (89%)	Produkcja (odpowiednio: węgla, ropy naftowej, soli), 1938 Wynagrodzenia (wypłaty brutto dla pracowników najemnych w wielkim i średnim przemyśle, wraz z budownictwem), 1937
Usługi	26%	Handel (36%)	Utrzymujący się z pracy w handlu i ubezpieczeniach, 1931
		Transport (24%)	Utrzymujący się z pracy w komunikacji i transporcie, 1931
		Oświata (6%)	Liczba uczniów w szkołach, 1938
		Administracja (12%)	Liczba policjantów, 1938
		Ochrona zdrowia (5%)	Liczba lekarzy, 1938
Inne usługi (18%)	Ilość kart rzemieślniczych, 1937		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (1932, 1936, 1939).

Uzyskane w ten sposób wstępne (techniczne) oszacowania PKB wytwarzanego w województwach II RP sumowały się do przyjętej umownie wartości 100%; suma PKB na obszarze należącym obecnie do Polski wyniosła 72,9% i różniła się oczywiście

od wartości wyrażonej w USD oszacowanej w tabeli 1 (77,7 mld USD). Zakładając, że błąd rozkłada się równo między regionami, w czwartym kroku skorygowaliśmy więc proporcjonalnie wyniki uzyskane dla wszystkich województw, tak by uzyskać pożądaną łączną wartość PKB wytworzonego w roku 1938 na obszarze województw leżących dziś w granicach Polski. Pozwoliło to na uzyskanie szacunków PKB i PKB *p.c.* zaprezentowanych w tabeli 3.

W efekcie zastosowanej procedury uzyskaliśmy więc oszacowanie wartości PKB oraz PKB *p.c.* wytworzonych w roku 1938 na terenie poszczególnych województw, a po zsumowaniu wartość PKB oraz PKB *p.c.* dla całej II RP.

Tabela 3.

Szacunek poziomu i struktury PKB w województwach II RP w roku 1938

	Ludność (mln)	PKB (mld USD PPP 2011)	PKB <i>p.c.</i> (USD PPP 2011)	Szacunkowa struktura PKB (w %)		
				Rolnictwo i leśnictwo	Przemysł i budownictwo	Usługi
M.st. Warszawa	1,3	7,8	6086	0	62	38
Warszawskie	2,7	7,6	2863	51	25	24
Łódzkie	2,9	10,9	3801	26	53	22
Kieleckie	2,9	10,2	3512	30	48	22
Lubelskie	2,3	5,7	2482	63	9	28
Białostockie	1,4	4,0	2901	58	14	28
Wileńskie	1,4	3,2	2314	60	7	34
Nowogródzkie	1,1	2,4	2129	75	4	22
Poleskie	1,2	3,0	2423	73	5	22
Wołyńskie	2,2	5,1	2258	70	7	22
Poznańskie	2,0	8,9	4342	56	18	26
Pomorskie	2,5	7,7	3023	48	21	31
Śląskie	1,7	9,7	5838	6	78	16
Krakowskie	2,5	6,8	2710	35	37	29
Lwowskie	3,4	7,2	2111	48	19	33
Stanisławowskie	1,6	3,3	2031	60	11	28
Tarnopolskie	1,7	3,3	1928	69	4	26
POLSKA	34,8	106,6	3064	42	32	26

Źródło: Opracowanie własne, obliczenia na podstawie danych GUS (1939).

Jeśli więc przyjmujemy za poprawne szacunki Maddisona dotyczące całego obszaru Polski i Niemiec w obecnych granicach (skorygowane w sposób zaprezentowany w tabeli 1), to zaprezentowane w tabeli 3 poziomy PKB *p.c.* w województwach II RP możemy uznać za spójne zarówno z nimi, jak i z dostępnymi danymi statystycznymi dla ówczesnych województw II RP i prowincji Niemiec.

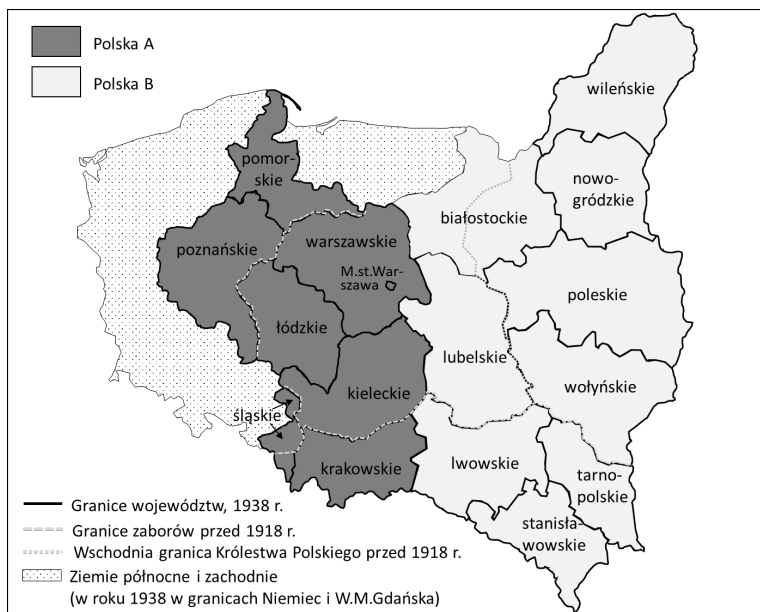
3. PKB i różnicowanie regionalne w II RP

Zgodnie z naszymi szacunkami PKB *p.c.* Polski w roku 1938 (w granicach II RP) wynosił 3064 USD w cenach roku 2011 (co odpowiada 1922 USD w używanych przez Maddisona cenach roku 1990). II RP należała do krajów Europy o stosunkowo niskim poziomie rozwoju: PKB *p.c.* w roku 1938 był ponad dwukrotnie niższy niż w Zachodniej Europie i osiągał jedynie 31% poziomu brytyjskiego, 40% niemieckiego, 43% francuskiego i 62% włoskiego. Polska ustępowała również pod tym względem sąsiadom z południa (polski PKB *p.c.* stanowił 67% poziomu czeskiego i 72% węgierskiego), ale wyprzedzała kraje bałkańskie (PKB *p.c.* niższy o 20–30% od polskiego) i zniszczoną przez wojnę domową Hiszpanię (PKB *p.c.* niższy o 14% od polskiego).

Interesujące jest to, że w latach 30. XX w. II RP została prawdopodobnie wyprzedzona pod względem poziomu rozwoju przez przechodzący forsowną industrializację Związek Sowiecki (w roku 1938 polski PKB *p.c.* stanowił 89% poziomu sowieckiego, choć w roku 1929 był bez wątpienia wyższy). Niezależnie od zbrodniczego charakteru i ekonomicznej nieefektywności systemu komunistycznego należy przyznać, że był on w stanie, stosując metody najbardziej drastycznego przymusu z pracą niewolniczą i sztucznie wywoływanymi falami głodu włącznie, wygenerować przymusowe oszczędności, które umożliwiły sfinansowanie skoku industrializacyjnego (Davies, Wheatcroft, 2004, s. 406–408). Według szacunków Maddison Project sowiecki PKB *p.c.* wzrósł pomiędzy rokiem 1928 a 1938 o 56%, podczas gdy w Europie o 14%, a na obecnych ziemiach polskich jedynie o 9%.

Rysunek 1.

Granice województw, granice zaborów i podział na Polskę A i B w roku 1938

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS (1939).

Stosunkowo niski poziom rozwoju terenów międzywojennej Polski miał swoje korzenie w odległej historii, a zwłaszcza w podziale kontynentu europejskiego, który nastąpił w XVI w., na część zachodnią, rozwijającą się w sposób intensywny i oparty na wzroście wydajności pracy oraz część wschodnią, cechującą się rozwojem ekstensywnym opartym na zjawisku wtórnej pańszczyzny, czyli przymusowej pracy chłopów (Wallerstein, 1974, s. 66–68). Dla zróżnicowania rozwoju ziem polskich największe znaczenie miały jednak czasy rozbiorowe, w tym zwłaszcza druga połowa XIX w. Ziemie, które weszły w skład II RP tylko w ograniczonym stopniu i nierównomiernie, włączyły się do wielkich procesów industrializacji, które w ciągu XIX i początku XX w. w rewolucyjny sposób odmieniły gospodarkę światową (Landes, 1969; Kuznets, 1976). Było to przede wszystkim skutkiem dwóch zjawisk. Po pierwsze, rozbiory doprowadziły do sztucznego podziału i powstania uciążliwych granic celnych, które przecięły naturalne połączenia handlowe i produkcyjne między sąsiadującymi regionami, skazując poszczególne zabory na rolę gospodarczych peryferiów wielkich imperiów (zaważyło to ciężko np. na rozwoju przemysłu Górnego Śląska przegrywającego, ze względu na swój peryferyjny charakter w granicach II Rzeszy, konkurencję z przemysłem Zagłębia Ruhry). Po drugie, ich efektem stało się również ograniczenie działań ze strony państwa wspierającego przez swoją politykę gospodarczą procesy rozwoju i industrializacji. Przykładowo władze rosyjskie w polityce celnej preferowały interesy przemysłu rosyjskiego kosztem interesów przemysłu Królestwa Polskiego, a jednocześnie z powodów militarnych celowo hamowały rozwój kolejnictwa na zachód od Wisły (Orłowski, 2010, s. 34). Z kolei władze austriackie traktowały Galicję w sposób na poły kolonialny, uważając ją głównie za rynek zbytu dla rozwijającego się przemysłu „dziedzicznych” ziem habsburskich (Austrii, Czech, Śląska Cieszyńskiego). Efektem było np. takie ukształtowanie taryf kolejowych, że dowóz towarów przemysłowych do Lwowa był tańszy z Wiednia niż z Krakowa (Samecki, 1998, s. 35). W przypadku ziem zaboru pruskiego władze zwalczały intensywnie ich polski charakter (zwłaszcza po roku 1870) i choć dbały o wspieranie rozwoju gospodarczego, przyznawały im jednak głównie rolę zaplecza rolno-surowcowego Niemiec.

W rezultacie silne procesy industrializacyjne wystąpiły tylko na niektórych obszarach Królestwa Polskiego (głównie rozwój przemysłu włókienniczego zorientowanego na rynek rosyjski) oraz na Śląsku (pruskim i austriackim), a ominęły niemal całkowicie większość terenów Galicji i ziemie kresowe (ziemie zaboru rosyjskiego wcielone bezpośrednio do Rosji).

Efektom stało się silne zróżnicowanie sytuacji gospodarczej scalanych powtórnie dzielnic rozbiorowych (por. tabela 4). Szczególnie słabo rozwinięte tereny byłego zaboru austriackiego i ziemie kresowe, zamieszkałe w sumie przez niemal połowę ludności II RP, charakteryzujące się w roku 1938 poziomem PKB *p.c.* o jedną czwartą niższym od średniej i przekraczającym 50% udziałem rolnictwa i leśnictwa w tworzeniu PKB. Przemysł ziem wchodzących w skład Królestwa Polskiego i byłego zaboru pruskiego, mimo swojego wyspowego charakteru, wytwarzał ponad 40% regionalnego PKB, dzięki czemu w roku 1938 PKB *p.c.* byłego Królestwa był wyższy o 13,6% od średniej krajowej, a zaboru pruskiego (wraz z Górnym Śląskiem i Śląskiem Cieszyńskim, połączonym w II RP w autonomiczne województwo śląskie)

o ponad 37% wyższy. Paradoksalnie więc łagodna polityka Austrii wobec żywołu polskiego na ziemiach zabranych mogła przyczynić się do powolnego rozwoju gospodarczego, natomiast ostra polityka germanizacyjna Prus mogła dać impuls do rozwoju przyspieszonego. Pozytywny wpływ na industrializację miało też, traktowane przez władze carskie jako narzędzie antypolskie, zniesienie w roku 1851 granicy celnej między Rosją a Królestwem Polskim, które umożliwiło gwałtowny rozwój łódzkiego przemysłu.

Tabela 4.

Charakterystyki zróżnicowania regionalnego II RP w roku 1938

	Podstawowe wskaźniki (Polska=100)			Szacunkowa struktura PKB (w %)		
	Ludność (mln)	PKB	PKB p.c.	Rolnictwo i leśnictwo	Przemysł i budownictwo	Pozostałe działy
POLSKA (II RP)	100,0	100,0	100,0	42	32	26
Terytoria II RP wg byłych zaborów:						
– rosyjskiego						
- Królestwo Polskie	36,4	41,4	113,6	33	41	26
- ziemie kresowe	19,2	14,7	76,5	68	7	25
– austriackiego ^a	26,5	19,2	72,6	50	20	30
– pruskiego ^b	17,9	24,6	137,2	35	41	24
Terytoria II RP wg poziomu rozwoju:						
– Polska A	53,0	65,2	123,0	31	44	25
– Polska B	47,0	34,9	74,1	62	10	28

Uwaga: ^a Bez Śląska Cieszyńskiego, ^b Wraz z Górnym Śląskiem i Śląskiem Cieszyńskim.

Źródło: Opracowanie własne, obliczenia własne na podstawie GUS (1939).

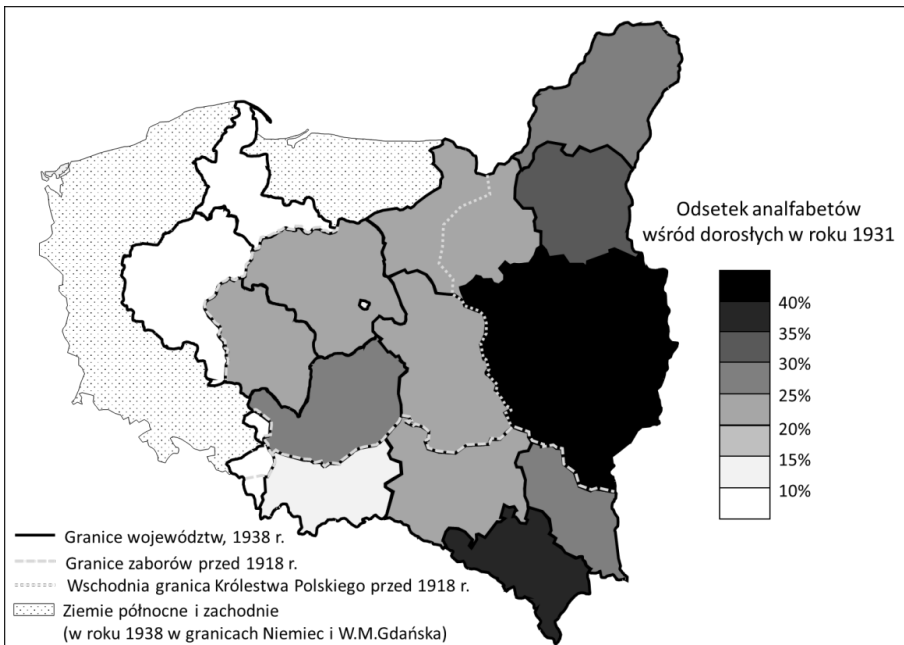
Nierównomierny rozwój poszczególnych zaborów, mimo zniknięcia granic rozbiorowych, przyczynił się do ukształtowania się w II RP ogromnej różnicy pomiędzy obszarem Polski A (województw leżących całkowicie lub częściowo na lewym brzegu Wisły) oraz Polski B (na wschód od Wisły; por. rysunek 1 i tabelę 4). Oba te obszary zamieszkałe były przez zbliżoną populację, jednak PKB wytworzony w Polsce B był niemal dwukrotnie niższy niż w Polsce A, a uzależnienie od rolnictwa dwukrotnie większe. Można szacować, że produkcja rolna wytwarzana na obu obszarach była zbliżona, natomiast produkcja przemysłowa w Polsce A była ośmiokrotnie wyższa niż w Polsce B. W efekcie PKB p.c. w Polsce A stanowił 123% średniej krajowej, a w Polsce B tylko 74% (relacja 1,7 do 1).

Szczególnie ważnym efektem zaborów był też, silnie wpływający na możliwości rozwoju, zróżnicowany poziom kapitału ludzkiego w województwach II RP. Na terenach byłego zaboru pruskiego, mimo problemów związanych z polityką germanizacyjną, dzięki sprawnemu systemowi edukacyjnemu niemal całkowicie zlikwidowano analfabetyzm (w roku 1931 było tam 6% analfabetów wśród lud-

ności powyżej 10 roku życia). Ten sam wskaźnik dla byłego zaboru austriackiego wynosił 24% (wyraźnie niższym wskaźnikiem analfabetyzmu charakteryzowało się tylko województwo krakowskie), a dla dawnych ziem Królestwa Polskiego – 22%. Królestwo należało jednak do obszarów Imperium Rosyjskiego o najniższym wskaźniku analfabetyzmu (Anderson, 1956, s. 166–181), a tymczasem na ziemiach kresowych wskaźnik analfabetyzmu sięgał aż 40%. Najwyższe wskaźniki, bliskie 50%, odnotowywano w roku 1931 w województwach poleskim i wołyńskim (por. rysunek 2).

Rysunek 2.

Zasięg analfabetyzmu w województwach II RP według spisu powszechnego z 1931 roku

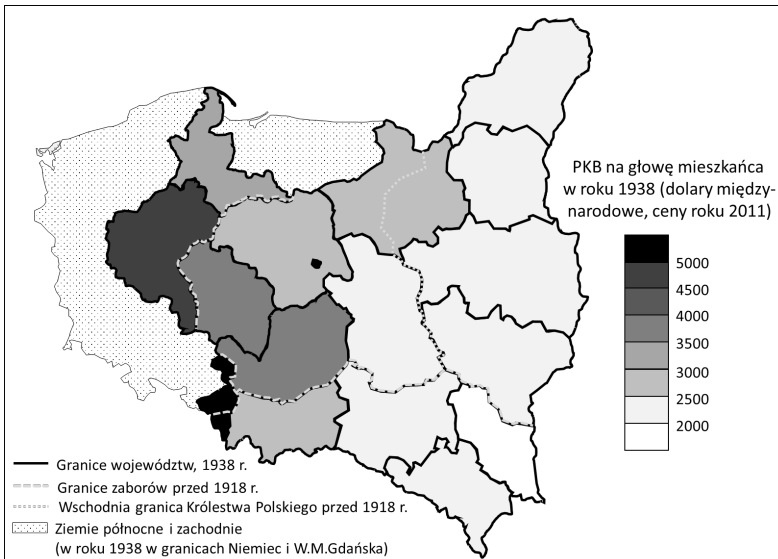

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (2003).

Skalę zróżnicowania poziomu rozwoju mierzonego oszacowanym przez nas PKB *p.c.* w roku 1938 prezentuje rysunek 3. Jeśli nawet wyłączyć z analizy charakteryzującą się dwukrotnością średniej krajowej Warszawę (nadzwyczaj wysokie poziomy PKB *p.c.* w wyodrębnionych statystycznie, silnie zurbanizowanych regionach stołecznych wynikają m.in. z faktu, że skupiają się tam usługi publiczne; innym typowym zjawiskiem są dojazdy do pracy do miasta stołecznego, co oznacza, że PKB wytwarzany jest tam przez znacznie większą liczbę pracowników, niż wynikałoby z populacji), to i tak skala zróżnicowania regionalnego PKB *p.c.* ma się jak 3 do 1 (województwo śląskie w stosunku do najuboższego województwa tarnopolskiego).

Rysunek 3.

Poziom PKB p.c. województw II RP (szacunek dla roku 1938)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Tablicy 3.

Prawdziwym problemem II RP była jednak nie tyle sama różnica w poziomie PKB p.c. między regionami, ale bardzo duży odsetek ludności żyjącej na terenach nisko rozwiniętych, a także ich rozkład geograficzny, dzielący kraj na Polskę A i B. W przypadku Francji w regionach o PKB p.c. poniżej 75% średniej krajowej żyło w roku 1925 niecałe 7% ludności, natomiast w II RP było to aż 33% (tereny kresowe i dawne wschodniogalicyskie, czyli tarnopolskie i stanisławowskie).

Jeśli wyłączyć z porównania stołeczny region Warszawy, to najlepiej rozwiniętym gospodarczo regionem II RP było województwo śląskie, o PKB p.c. równym 5838 USD, wytwarzające 22% wartości dodanej polskiego przemysłu. Był to poziom nieco wyższy od PKB p.c. wschodnich prowincji Rzeszy, ale wyraźnie niższy niż w uprzemysłowionym Zagłębiu Ruhry, gdzie (według naszych szacunków) mógł sięgać 10 tys. USD. Nie powinno to dziwić, zważywszy korzystniejszą sytuację przemysłu Zagłębia Ruhry w czasach rozbiorowych, a także znacznie wyższy wzrost PKB odnotowany w latach 1929–38 w Niemczech niż w Polsce (wynikający z różnic pomiędzy nastawioną na finansowanie zbrojeń polityką gospodarczą Rzeszy a konserwatywną polityką finansową Polski).

Na przeciwnym biegunie znajdowały się województwa kresowe i dawne wschodniogalicyskie, z poziomem PKB p.c. ok. 2 tys. USD. Był to poziom bliski obserwowanemu wówczas na Bałkanach, a niemal czterokrotnie niższy niż przeciętnie w zachodniej Europie.

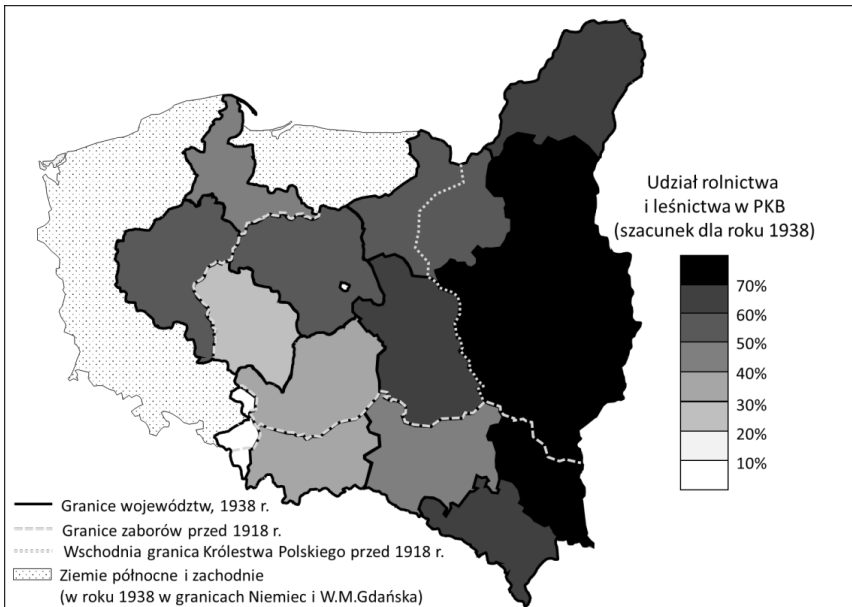
Nie ulega wątpliwości, że głównymi przyczynami zróżnicowania poziomu PKB p.c. w województwach II RP były, z jednej strony, różnice w poziomie rozwoju

kapitału ludzkiego (korelacja pomiędzy poziomem PKB *p.c.*, a wskaźnikiem analfabetyzmu wynosi $-0,70$), a z drugiej różnie zaawansowanie procesów industrializacji i odchodzenia od dominacji rolnictwa w gospodarce (korelacja pomiędzy poziomem PKB *p.c.* a szacunkowym udziałem rolnictwa w PKB wynosi $-0,85$, podczas gdy korelacja pomiędzy poziomem PKB *p.c.* a udziałem przemysłu w PKB sięga $+0,85$).

Skala uzależnienia gospodarek poszczególnych województw II RP od rolnictwa (mierzona oszacowanym przez nas udziałem rolnictwa i leśnictwa w PKB w roku 1938) przedstawiona jest na rysunku 4. Udział ten był stosunkowo niski (poniżej 10%) w Warszawie i na Śląsku; średni (10–40%) w województwie łódzkim, kieleckim i krakowskim; wysoki na pozostałych obszarach, w tym niezwykle wysoki (ponad 70%) na większości obszaru województw kresowych i dawnych wschodniogaliicyjskich. Korespondował z tym bardzo wysoki udział rolnictwa w zatrudnieniu, sięgający w roku 1931 w tych regionach 80% (według danych Rosés, Wolf, 2020, podobnie wysoki udział rolnictwa w zatrudnieniu odnotowywany był w roku 1938 jedynie w 2 regionach zachodniej Europy: Basilicata we Włoszech i Extremadura w Hiszpanii).

Rysunek 4.

Udział rolnictwa i leśnictwa w PKB województw II RP w roku 1938

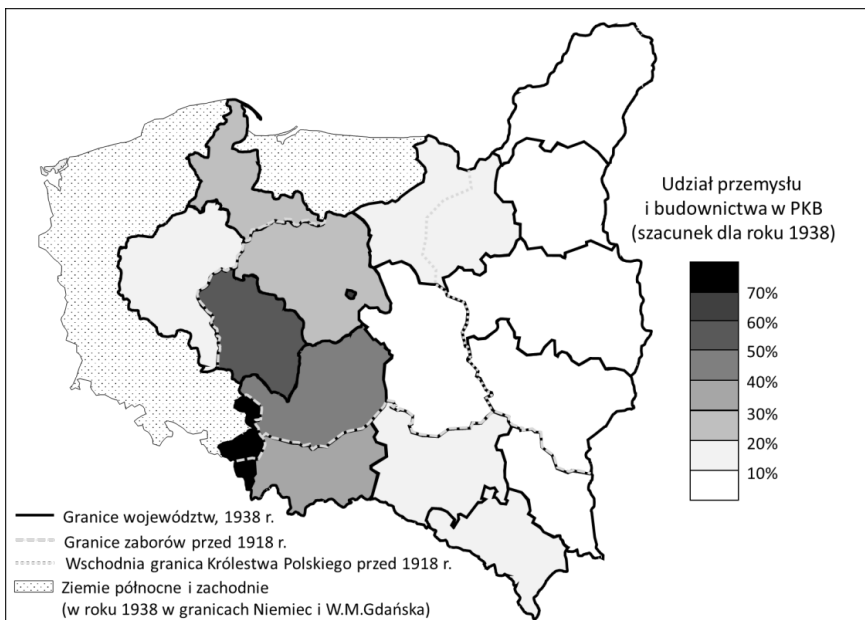
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Tablicy 3.

Głównym czynnikiem, który prowadził do spadku stopnia uzależnienia gospodarki krajów i regionów od rolnictwa była w pierwszej połowie XX w. industrializacja. Oszacowany przez nas udział przemysłu i budownictwa w PKB poszczególnych województw zaprezentowany jest na rysunku 5. Udziałem wysokim (ponad 40%)

charakteryzowały się 4 województwa: śląskie, łódzkie, kieleckie (obejmujące na swym obszarze Zagłębie Dąbrowskie) i Warszawa. Na większości terenów położonych na wschód od Wisły udział ten był jednak znikomy (poniżej 10%). Na podstawie informacji o produkcji i zatrudnieniu można szacować, że w roku 1938 na terenie 4 województw o wysokim udziale przemysłu i budownictwa w PKB zlokalizowane było 97% przemysłu ciężkiego II RP (górnictwa węgla i hutnictwa) oraz 65% pozostałego przemysłu, podczas gdy na wschód od Wisły przemysłu ciężkiego nie było w ogóle, a przemysł przetwórczy wytwarzał poniżej 10% całości produkcji krajowej.

Rysunek 5.

Zaawansowanie procesów industrializacji w województwach II RP

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Tablicy 3.

Należy dodać, że od roku 1936 II RP realizowała czteroletni plan rozbudowy przemysłu, który zakładał stworzenie, głównie dzięki środkom państwowym, nowego okręgu przemysłowego (COP). Sięgnięcie po narzędzia interwencjonizmu było z jednej strony reakcją na niską aktywność krajowego kapitału prywatnego (Gołota, 2018, s. 200), z drugiej zaś wynikało z fascynacji sukcesami (po części prawdziwymi, ale też rozdmuchanymi propagandowo) odnoszonymi przez taką politykę w państwach totalitarnych (zwłaszcza we Włoszech, ale również w Związku Sowieckim). Wypiecjalizowany w produkcji zbrojeniowej COP powstawał na uzależnionych od rolnictwa obszarach centrum kraju (obejmował nieuprzemysłowione części województw: kieleckiego, lubelskiego, krakowskiego i lwowskiego; na

obszarach tych zamierzano stworzyć nowe województwo sandomierskie; Samecki, 1998, s. 110–136). Budowa COP oznaczała więc próbę prowadzenia aktywnej polityki rozwoju regionalnego. Działania te były silnie nagłośnione propagandowo i do dziś uważane są za przykład skutecznego programu rozwojowego II RP (Samecki, 1998, s. 470). Nie umniejszając słuszności przyjętej koncepcji, a także doceniając spory wysiłek inwestycyjny, należy jednak zauważyć, że skala programu była ograniczona, a efekty uzyskane do roku 1938 tylko w znikomym stopniu zmieniły mapę rozwoju regionalnego II RP. Z drugiej strony należy jednak pamiętać, że zmobilizowane środki były bardzo duże jak na ówczesne możliwości państwa polskiego, a plan miał być realizowany do połowy roku 1940.

Pomiędzy rokiem 1928 a 1938 (a więc najpierw w okresie kryzysu, a następnie powolnej poprawy koniunktury i realizacji planu budowy COP) zatrudnienie w polskim przemyśle zmniejszyło się łącznie o 42 tys. osób, przy czym w bardzo dotkniętym przez Wielki Kryzys górnictwie i przemyśle włókienniczym spadło o 67 tys., a w rozwijającym się przemyśle metalowym i elektrotechnicznym wzrosło o 28 tys. Ok. 80% wszystkich spadków zatrudnienia w przemyśle odnotowano w województwie śląskim i łódzkim, podczas gdy 60% wszystkich wzrostów – na obszarze COP. Prowadziło to oczywiście do pewnego spadku nierówności rozwojowych w II RP, jednak niewielka skala zmian z punktu widzenia całego kraju (wzrost zatrudnienia w przemyśle na obszarze COP wyniósł ok. 30 tys. osób), a także brak postępu w odniesieniu do nieobjętych planem inwestycyjnym województw o najniższym poziomie PKB *p.c.* (kresowych i dawnych wschodniogalicyskich) oznacza, że do roku 1938 nie nastąpił jakikolwiek zauważalny spadek skali problemu.

4. Problem nierówności rozwojowych w II RP na tle dużych krajów europejskich

Należy zauważyć, że oszacowana przez nas skala różnic w poziomie PKB *p.c.* województw II RP, choć niewątpliwie wysoka, nie wyglądała szokująco w realiach europejskich roku 1938. Po wyłączeniu regionu stołecznego okazuje się, że relacja pomiędzy PKB *p.c.* regionu najlepiej i najsłabiej rozwiniętego wynosiła wówczas w Polsce 3,0 do 1. Wyliczenia z użyciem danych dla krajów zachodnioeuropejskich (Rosés, Wolf, 2020) pokazują, że relacja ta wynosiła wówczas we Włoszech 3,4 do 1, w Hiszpanii 3,0 do 1, we Francji 2,4 do 1, w Niemczech 2,2 do 1, a w stosującej już wówczas pewną formę polityki regionalnej Wielkiej Brytanii 1,9 do 1.

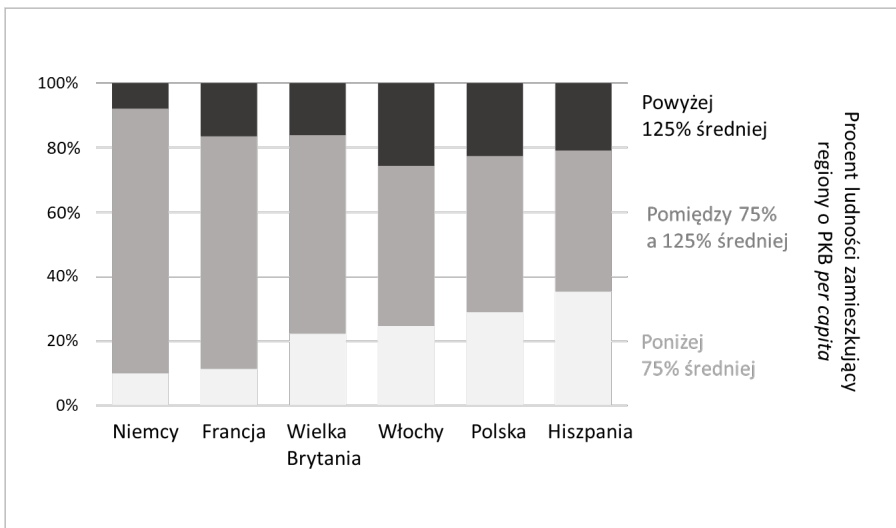
Najistotniejsze znaczenie w ocenie sytuacji ma jednak nie tyle porównanie regionu najlepiej i najgorzej rozwiniętego (duże różnice mogą wynikać np. z wyjątkowo korzystnego lub skrajnie niesprzyjającego położenia geograficznego), ile określenie roli odgrywanej przez regiony zamożne i ubogie w gospodarce kraju. Rysunek 6 dokumentuje skalę problemu regionalnego, mierzonego udziałem ludności żyjącej na obszarach o poziomie PKB *p.c.* bliskim średniej krajowej (miedzy 75% a 125% średniej) w porównaniu z ludnością regionów wysoko rozwiniętych (ponad 125% średniej) i nisko rozwiniętych (poniżej 75% średniej) w dużych krajach Europy

w roku 1938. Jak można zauważyć, w Niemczech (bez obszarów wchodzących obecnie w skład Polski), Francji i Wielkiej Brytanii na obszarach o PKB *p.c.* bliskim średniej krajowej mieszkała większość ludności (od 62% w Wielkiej Brytanii do 82% w Niemczech), co oznaczało ograniczoną skalę problemu regionalnego (choć istniał oczywiście problem regionów z różnych powodów słabo rozwiniętych, np. Korsyki i Bretanii we Francji, Irlandii Północnej w Wielkiej Brytanii oraz wschodniej części Bawarii w ówczesnych Niemczech).

Odmienne natomiast wyglądała w roku 1938 sytuacja Włoch, Polski i Hiszpanii, w przypadku których w regionach o poziomie PKB *p.c.* bliskim średniemu mieszkała mniejszość ludności kraju (44% w Hiszpanii, 48% w Polsce i niecałe 50% we Włoszech), podczas gdy znaczna część mieszkała na obszarach nisko rozwiniętych (25% we Włoszech, 29% w Polsce i 35% w Hiszpanii).

Rysunek 6.

Skala problemu regionalnego w wybranych krajach Europy w roku 1938

Źródło: Opracowanie własne, obliczenia własne na podstawie danych Rosés, Wolf (2020).

Jak widać, problem regionalny Polski był więc nieco mniejszy niż w Hiszpanii, ale porównywalny z problemem dychotomii rozwojowej Włoch. Kraj ten co najmniej od połowy XIX w. cierpiał na silny dualizm gospodarczy: rozziew pomiędzy szybko rozwijającą się i industrializującą się północą a rolniczym południem (Mezzogiorno), przypominający podział II RP na Polskę A i Polskę B. Dane zamieszczone w tabeli 5 pokazują jednak, że polski problem należy uznać za znacznie bardziej poważny.

Tabela 5.

Problem dualizmu rozwojowego: porównanie Polski i Włoch w roku 1938

	Polska (II RP)			Mezzogiorno	Włochy	
	Polska B	Polska A	Polska razem		Reszta Włoch	Włochy razem
Ludność w mln	16,4	18,5	34,8	15,6	27,9	43,4
w %	47	53	100	36	64	100
PKB w mld USD PPP 2011	37,2	69,5	106,8	54,4	161,9	216,3
w %	35	65	100	25	75	100
PKB <i>p.c.</i> w USD PPP 2011	2272	3768	3064	3493	5813	4981
w %	74	123	100	70	117	100

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych Rosés, Wolf (2020).

W przypadku obu krajów mieliśmy w roku 1938 do czynienia z podobną różnicą w wysokości PKB *p.c.* pomiędzy częścią lepiej i gorzej rozwiniętą (1,7:1). Jednak w przypadku II RP regiony słabiej rozwinięte zamieszkiwała niemal połowa ludności kraju, podczas gdy we Włoszech tylko nieco ponad jedna trzecia. Oznacza to, że w skali całego kraju Włochom łatwiej było skompensować słabość gospodarczą tych obszarów przez gospodarkę regionów silniejszych. Warto też zauważyć, że o ile we Włoszech regiony o silnie rozwiniętym przemyśle (ponad 30% zatrudnienia) zamieszkiwało w roku 1938 ponad 25% ludności, to w Polsce było to jedynie 12%. Reasumując, choć silny dualizm rozwojowy był problemem w obu krajach, jego skalę w przypadku Polski musimy jednak uznać za znacznie większą i kładącą się potężnym ciężarem na sytuacji gospodarczej i perspektywach rozwojowych.

5. Podsumowanie

Przedstawione powyżej oszacowanie PKB *p.c.* międzywojennej Polski oraz jej województw pokazuje, że II RP znajdowała się w roku 1938 na poziomie rozwoju zdecydowanie niższym nie tylko w porównaniu z zachodnią Europą i niemal wszystkimi swoimi sąsiadami, ale również z przechodzącym gwałtowny proces industrializacji Związkiem Sowieckim. Skala zróżnicowania regionalnego PKB *p.c.*, przekraczająca 3 do 1, nie była rażąco wysoka na tle innych wielkich krajów Europy. Problemem było jednak to, że na obszarach słabo rozwiniętych i uzależnionych od rolnictwa mieszkała większość ludności Polski, a na obszarach zindustrializowanych i stosunkowo wysoko rozwiniętych niewielka mniejszość.

Niezależnie od tego, jak bardzo cenimy niektóre osiągnięcia gospodarcze II RP, na podstawie dokonanych szacunków musimy uznać, że krajowi nie udało się w ciągu dwudziestolecia międzywojennego rozwiązać w znaczącym stopniu żadnego z zasadniczych problemów, przed którymi stanął po odrodzeniu: wysokiej

zależności od rolnictwa, niskiego stopnia industrializacji, a także ogromnej skali dualizmu gospodarczego dzielącego go na Polskę A i Polskę B. Nie ma wątpliwości, że problemy te zostały odziedziczone po czasach rozbiorowych, a wyjątkowo trudne warunki, spowodowane zwłaszcza Wielkim Kryzysem lat 1929–1933, przez długi okres znacznie ograniczały możliwości prowadzenia skutecznej polityki rozwojowej. Nie ulega jednak również wątpliwości, że do braku większych sukcesów przyczyniły się też w pewnym stopniu zaniechania w zakresie fundamentalnych reform gospodarczych (w tym reformy rolnej), a także błędy w prowadzonej polityce gospodarczej, zwłaszcza w czasie wychodzenia z Wielkiego Kryzysu. Podjęte w drugiej połowie lat 30. XX w. działania na rzecz industrializacji były bez wątpienia słuszne i pożądane, ale ani ich skala, ani tempo nie były wystarczające dla uzyskania znaczącej poprawy ani w zakresie stopnia industrializacji, ani w odniesieniu do skali różnicowania rozwojowego.

Jeśli nawet okres dwudziestolecia nie został z gospodarczego punktu widzenia stracony, to na pewno nie został wykorzystany w stopniu, którego wymagała skala problemów stojących przed krajem, a także dramatycznie pogarszająca się w ciągu lat 30. XX w. sytuacja międzynarodowa i zbliżająca się nieuchronnie czas wojny.

Bibliografia

- Anderson, C. A. (1956). A Footnote to the Social History of Modern Russia: The Literacy and Educational Census of 1897. *Genus*, 12(1/4), 166–181. <http://www.jstor.org/stable/29787306> [dostęp: 30.07.2023].
- Bolt, J., van Zanden, J. (2020). Maddison style estimates of the evolution of the world economy. A new 2020 update. *Maddison Project Working paper 15*, Groningen, <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/publications/wp15.pdf> [dostęp: 2.07.2023].
- Bukowski, M., Koryś, P., Leszczyńska, C., Tymiński, M., Wolf, N. (2018). Wzrost gospodarczy ziem polskich w okresie pierwszej globalizacji (1870–1910). *Ekonomista*, (2), 127–155.
- Davies, R. W., Wheatcroft, S. G. (2004). *The Industrialisation of Soviet Russia Vol.5, The Years of Hunger: Soviet Agriculture 1931–33*. London: Palgrave Macmillan.
- Eurostat (2013). *Manual on regional accounts methods*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Federico, G., Alessandro, N., Vasta, M. (2017). The origins of the Italian regional divide: evidence from real wages, 1861–1913. *CEPR Discussion paper 12358*, Brussels.
- Gołota, Ł. (2018). Gospodarka Drugiej i Trzeciej Rzeczypospolitej. Porównanie osiągnięć na tle otoczenia międzynarodowego. *Stosunki Międzynarodowe – International Relations*, 54(1), s. 193–215. <https://doi.org/10.7366/020909611201808>.
- Kawalec, S., Pytlarczyk, E. (2016). *Paradoks euro. Jak wyjść z pułapki wspólnej waluty?* Warszawa: Wydawnictwo Poltext.
- Kuznets, S. (1976). *Wzrost gospodarczy narodów*. Warszawa: PWE.
- Landes, D. (1969). *The Unbound Prometheus: Technological Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the Present*. Cambridge: University of Cambridge Press.
- Landau, Z., Tomaszewski, J. (1967-1989). *Gospodarka Polski międzywojennej, t. I–IV*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Leszczyńska, C. (2019). Gospodarka. W: W. Mędrzecki (red.), *Metamorfozy społeczne, t. 22: Wokół nowej syntezy dziejów Drugiej Rzeczypospolitej* (s. 199–234). Warszawa: IH PAN.
- Maddison, A. (2001). *The World Economy: A Millennial Perspective*. Paris: OECD.
- Morawski, W. (2008). *Od marki do złotego. Historia finansów Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa: PWN.
- Orłowski, W. M. (2010). *W pogoni za straconym czasem. Wzrost gospodarczy w Europie Środkowo-Wschodniej 1950–2030*. Warszawa: PWE.
- Roszkowski, W. (1982). Polska międzywojenna – kraj stagnacji gospodarczej?. *Przegląd Powszechny*, (5), 230–245.
- Samecki, W. (1998). *Centralny Okręg Przemysłowy 1936–1939*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

- Wallerstein, I. (1974). *The Modern World-System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York, London: Academic Press.
- Ziętara, W. (2015). Społeczny czy ekonomiczny charakter reform rolnych w Polsce w okresie między- i powojennym. *Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich*, 102(1), 35–37.

Źródła danych:

- GUS (2003). *Historia Polski w liczbach, Tom I-II*. Warszawa: GUS.
- GUS (1932, 1936, 1939). *Mały Rocznik Statystyczny*. Warszawa: GUS.
- GUS (2018). *Polska 1918–2018. Historia w liczbach, Tom 5*. Warszawa: GUS.
- IMF (2023). *World Economic Outlook Database, April 7, 2023 edition*. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2023/April> [dostęp: 2.07.2023].
- Maddison Project (2020). *Maddison Project Database 2020*, <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-project-database-2020?lang=en> [dostęp: 2.07.2023].
- Rahlf, T. (2015). *German Time series dataset, 1834–2012*. GESIS Data Archive, Cologne, ZA8603 Data file Version 1.0.0, <https://www.gesis.org/home> [dostęp: 2.07.2023]. <https://doi.org/10.4232/1.12202>
- Rosés, J., Wolf, N. (2020). *Rosés and Wolf Database on Regional GDP, version 6*, <https://www.wiwi.hu-berlin.de/de/professuren/vwl/wg/roses-wolf-database-on-regional-gdp> [dostęp: 2.07.2023].
- Statistische Reichsamt (1939, 1940). *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich*. Berlin: Statistische Reichsamt.